

Comparative study of Religious Discourse in the Works of Hoshang Golshiri and Badrshaker Al-Siyab

Hasan Najafi ¹ | Sardar Aslani ^{2*}

1. Assistant professor of Arabic Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran. E-mail: Hasannajafi2012@yahoo.com.
2. Associate Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of foreign language, University of Isfahan, Iran. E-mail: aslani@fgn.ui.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 24 September 2023

Received in revised form:
29 January 2024

Accepted: 30 January 2024

Keywords:

Religious discourse,
Marxism,
Badr shaker al- siyab,
Hoshang Golshiri.

ABSTRACT

Religion, having played a prominent role for the advancement, perfection, and happiness of man in all periods of history, has been judged in multiple humanities schools in diversified ways. According to the principle of materialism, Marxists have sought to deny or limit the role of religion in an individual's life. Hoshang Golshiri, being reknowned as a contemporary Iraqi poet associated with the thought of Marxism and as a writer of the Isfahan school and Badr Shaker al-Siyab, have brought religion and religious discourse to the fore. The current research, relying on the descriptive-analytical method and help from the foundations of the American school of comparative literature, seeks to examine and criticize the religious discourse of the works by Hoshang Golshiri and Badr Shaker Al-Siyab from an internal point of view. As the results of this research have indicated, Golshiri has been influenced by Marxist ideas and has reduced the adherence to the common intellectual model and the opposition to religion and the functions of religion to relieving the pains and sufferings of the masses. Moreover, Al-Siyab has tried to use religion as a deterrent against identity crises, personality conflicts, and the establishment of anti-colonial movements.

Cite this article: Najafi, H., Aslani, S. (2024). Comparative study of Religious Discourse in the Works of Hoshang Golshiri and Badrshaker Al-Siyab. *Research in Comparative Literature*, 14 (3), 127-147.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jccl.2024.9652.2537

Extended Abstract

Introduction:

As being declared by the thinkers and theoreticians of Marxism, who have an extra-religious views toward the notion of religion, the institution of religion is considered as a social one that has arisen from the heart of history to alleviate the pains and sufferings of the poor and the oppressed. Karl Marx considers religion the opium of the masses and the people. According to them, the concept of religion, like other concepts (e.g., art, literature, philosophy, etc.) is a superstructure and a symbol that has emerged under the influence of political and economic conditions and, as a result, means of production. For this reason, in his religious theory, Marx considers religion as a tool in the hands of the rulers whose teachings and doctrines prevent the masses from joining social and political movements and revolutions by alleviating the sufferings of the people. This attitude is clearly seen in the works and books of the leaders and members of socio-political groups and parties that had Marxist tendencies. With the extension of Marxist ideas in Islamic countries, including Iran and Iraq, writers entered the field of literature who tried to reflect the ideas of this party and current intellectual movement in their literary works. In Iran before the revolution, Hoshang Golshiri, addressed as the most famous writer from Isfahan, has reflected on many social issues of his stories. The institution of religion as a social institution is one of the topics and issues that has been expressed in his stories in a special way. Badr Shaker Al-Siyab, as a modernist poet was associated with Iraqi Marxism and reached the peak of fame in the midst of World War II. Furthermore, he has mentioned religion as an influential institution in the context of his songs and poems, which may exist in some of the issues holding the view of Marxists and materialisms. In this research, in order to investigate the religious discourse, its foundations, preliminaries, and assumptions have been investigated and explained at the level of the religious perspective. The current research relies on the foundations of the American comparative school and reviews the religious discourse in the works of these two writers. It is worth-mentioning that based on the foundations of this School, two different types of literature can be compared.

Method:

In the current paper, being established due to library resources and following a descriptive-analytical method alongside the approach of comparative literature, the similarities, differences, and statements of religious discourse in *Divan Enshudah Al-Matar* and other poems of Badr Shaker Al-Siyab with three stories have been examined. Followed by that, the missing shepherd, *Shahdzhah Ehtjab*, and *Jin Namah* are being explored and investigated.

Results and Discussion:

Having established that the present research deals with the comparative study of religion and religious discourse by Hoshang Golshiri and Badr Shaker Al-Siyab, it is an attempt to analyze the contemporary literature of two countries, Iran and Iraq, with obvious cultural commonalities. Furthermore, via emphasizing the mutual understanding between the two nations, it can lead to human commonality and the provision of a deeper understanding

compared to past. This, in turn, increases the significance of research. In addition, so far, the adaptation of two different types and genres of literature (poetry and fiction) in Arabic and Persian literature has not been discussed that much, and this indicates the relative novelty and importance of the research topic as well. This research, in addition to comparing and comparing religious concepts and values by Hoshang Golshiri and Badr Shaker Al-Siyab; It seeks to understand the place and role of religious concepts and values - as a social institution - in Golshiri and Al-Siyab's dealing with social issues in order to present a critique based on explaining the social context and intellectual structure of the two societies of Iran and Iraq for the readers.

Conclusion:

Golshiri and Al-Siyab carry two diversified views on the category of religion. Golshiri considered the category of religion and nationality as two separate and distinct concepts that are also in conflict. Under the influence of Marxist ideas, he has reduced the functions of religion to relieving the pains and sufferings of the masses. Moreover, following the common intellectual model and opposing religion, the role of secular clergy and their silence in presenting a comprehensive reading of religion has also been influential when it comes to his perceptions and thoughts. Despite that, Al-Siyab's view of religion is in conflict with the Marxist statement and he has been ahead of Golshiri on the active and complementary role of religion and Islamic models in giving identity to the individual and society. This maybe inspired by the fact that in Arab countries, the category of religion and Islamic patterns forms their national and ethnic identity in addition to their religious identity.

بررسی تطبیقی گفتمان دینی در آثار هوشنگ گلشیری و بدرشاگرد سیاب

حسن نجفی^۱ | سردار اصلانی^{۲*}

۱. استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات عربی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. رایانامه: hasannajafi2012@yahoo.com

۲. نویسنده مسؤل، دانشیار، گروه زبان و ادبیات عرب، دانشکده زبان های خارجی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه: aslani@fgn.ui.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

دین به عنوان نهادی که جهت تعالی، کمال و سعادت انسان در همه ادوار تاریخ نقش برجسته ای ایفا کرده است؛ در مکاتب مختلف بشری به اشکال گوناگون، مورد داوری قرار گرفته است. مارکسیست ها با توجه به اصل ماده گرایی، در پی نفی یا محدود کردن نقش دین به زندگی فردی برآمده اند. هوشنگ گلشیری به عنوان نویسنده نامدار توده های مکتب اصفهان و بدرشاگرد سیاب شاعر معاصر عراقی منسوب به اندیشه مارکسیسم، دین و گفتمان دینی را به منصفه داوری گذاشته اند پژوهش حاضر با تکیه بر روش توصیفی تحلیلی و کمک گرفتن از مبانی مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی، در پی بررسی و نقد گفتمان دینی آثار هوشنگ گلشیری و بدرشاگرد سیاب از منظر درونی است. نتیجه پژوهش بیانگر این است که گلشیری برغم کارکردهای فراوان دین، تحت تأثیر اندیشه های مارکسیستی بوده تبعیت از مدل روشنفکری متداول و منافی دین و کارکردهای دین را به تسکین آلام و رنج های توده ها تقلیل داده است. کما اینکه، سیاب سعی کرده تا از دین به عنوان یک عامل بازدارنده در برابر بحران های هویتی، تضاد شخصیتی و برپایی نهضت های ضد استعماری استفاده کند.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۰۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۱/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۰

واژه های کلیدی:

گفتمان دینی،

مارکسیسم،

بدرشاگرد سیاب،

هوشنگ گلشیری.

استناد: نجفی، حسن؛ اصلانی، سردار (۱۴۰۳). بررسی تطبیقی گفتمان دینی در آثار هوشنگ گلشیری و بدرشاگرد سیاب. *کاووش نامه ادبیات تطبیقی*، ۱۴ (۳)، ۱۲۷-۱۴۷.

© نویسنده گان.

DOI: 10.22126/jcl.2024.9652.2537

ناشر: دانشگاه رازی

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

نهاد دین، نزد اندیشمندان و نظریه‌پردازان نحله‌های فکری منسوب به مارکسیسم^۱ که نگاهی برون دینی به دین و مذهب دارند، یک نهاد اجتماعی است که برای تسکین دردها و آلام مستمندان و مظلومان، از دل تاریخ سر برآورده است. کارل مارکس^۲ «دین را افیون توده‌ها و تریاک مردم» (مارکس، ۱۳۸۱: ۵۳) می‌داند. از نظر مارکسیست‌ها، مفهوم دین نیز همانند دیگر مفاهیم از جمله هنر، ادبیات، فلسفه و... روبنا و نمادی است که تحت تأثیر شرایط سیاسی اقتصادی و به تبع آن ابزار تولید، به ظهور رسیده است. از همین رو «مارکس در نظریه دینی خویش، دین را به‌عنوان ابزار دست حکام تلقی می‌کند» (فولادی، ۱۳۹۳: ۱۶۱) که تعالیم و آموزه‌هایش با تسکین آلام مردم، مانع از پیوستن توده‌ها به جنبش‌ها و انقلاب‌های اجتماعی و سیاسی می‌گردد. این طرز تلقی از دین که ناشی از باور به ایدئولوژی مبتنی بر مادی‌گرایی است، «واقعیت مادی را سرنوشت‌ساز تاریخ معرفی می‌کند نه ایده» (نراقی، ۱۳۷۹: ۵۹). این نوع نگاه به دین، در آثار و کتب رهبران و اعضای گروه‌ها و احزاب سیاسی اجتماعی که دارای گرایش‌های مارکسیستی بودند به‌وضوح به چشم می‌خورد.

با گسترش اندیشه‌های مارکسیستی در کشورهای اسلامی از جمله ایران و عراق، نویسندگانی پا به عرصه ادبیات گذاشتند که سعی می‌کردند تا در آثار ادبی‌شان منعکس‌کننده اندیشه‌های این حزب و جنبش فکری متداول روز باشند. در ایران قبل از انقلاب نیز هوشنگ گلشیری، «به‌عنوان نامدارترین نویسنده اصفهانی از جمله ادبایی بود که در دهه‌های ۵۰ و ۶۰ با حزب مارکسیستی توده همکاری داشت» (قاسم‌زاده، ۱۳۸۳: ۳۳۳) و در بسیاری از داستان‌هایش به انعکاس مسائل و قضایای اجتماعی پرداخته است. نهاد دین به‌عنوان یک نهاد اجتماعی از جمله موضوعات و مسائلی است که در داستان‌های وی نمود ویژه‌ای یافته است. بدر شاکر السیاب نیز به‌عنوان شاعر نوگرای منسوب به مارکسیسم عراق که در بحبوحه جنگ جهانی دوم به اوج شهرت رسید در سیاق سروده‌ها و اشعارش از دین به عنوان یک نهاد تأثیرگذار یاد کرده است که چه‌بسا در پاره‌ای از مسائل با نگاه مارکسیست‌ها و ماتریالیسم‌ها مشترک و گاه متفاوت است. در این پژوهش به‌منظور بررسی گفتمان دینی، مبانی، مقدمات و مفروضات آن در سطح نگاه درون دینی مورد بررسی و تبیین قرار می‌گیرد. بنابراین آنچه

1. Marxism

2. Karl Marx

از اصطلاح گفتمان دینی مدنظر است «گروهی از باورها، گزاره‌ها، تحلیل‌ها و مفاهیم است که حول یک نقطه مرکزی، انسجام یافته و قرائت خاصی از دین را شکل بخشیده‌اند» (عالم زاده، ۱۳۸۹: ۶۰). نظر به اینکه پژوهش حاضر با تکیه بر مبانی مکتب تطبیقی آمریکایی، به نقد و بررسی گفتمان دینی در آثار این دو ادیب می‌پردازد و گفتنی است که بر اساس مبانی این مکتب، می‌توان دو نوع مختلف ادبی را باهم مقایسه و تطبیق داد، لذا این شائبه که تطبیق داستان با شعر امری نامطلوب و محل سؤال است، از حیز انتفاع ساقط می‌گردد.

۲-۱. ضرورت، اهمیت و هدف

متن با توجه به اینکه پژوهش حاضر به بررسی تطبیقی دین و گفتمان دینی نزد هوشنگ گلشیری و بدر شاگرد سیاب می‌پردازد، کوششی است در جهت تحلیل ادبیات معاصر دو کشور ایران و عراق با مشترکات فرهنگی بارز؛ که می‌تواند با تأکید بر درک متقابل میان دو ملت، به اشتراکات انسانی و تفاهم بیش از پیش منجر شود. که این امر به نوبه خود بر اهمیت تحقیق می‌افزاید. علاوه بر این، تاکنون کمتر به تطبیق دو نوع و ژانر مختلف ادبی (شعر و داستان) در ادبیات عربی و فارسی پرداخته شده است و این مطلب از تازگی نسبی و اهمیت موضوع تحقیق حکایت دارد. این پژوهش علاوه بر مقایسه و تطبیق مفاهیم و ارزش‌های دینی نزد هوشنگ گلشیری و بدر شاگرد سیاب؛ به دنبال شناخت جایگاه و نقش مفاهیم و ارزش‌های دینی - به عنوان یک نهاد اجتماعی - نزد گلشیری و سیاب در پرداختن به موضوعات اجتماعی است تا نقدی مبتنی بر تبیین بافت و ساختار فکری اجتماعی دو جامعه ایران و عراق برای خوانندگان ارائه دهد.

۳-۱. پرسش‌های پژوهش

- وجوه اختلاف و اشتراک هوشنگ گلشیری و بدر شاگرد سیاب در به‌کارگیری دین، در آثار ادبی شان چگونه است؟
- چه اسباب و عللی در تکوین نگاه هوشنگ گلشیری و بدر شاگرد سیاب به مقوله دین تأثیرگذار بوده است؟

۴-۱. پیشینه پژوهش

تابه حال مقالات، رساله‌ها و کتاب‌های فراوانی در باب رابطه بین دین و ادبیات نگاشته شده است. با این حال مقاله، کتاب یا پژوهشی که به بررسی و تحلیل تطبیقی گفتمان دینی در یک یا چند اثر ادبی از

هوشنگ گلشیری و بدر شاکر السیاب پرداخته باشد، به رشته تحریر درنیامده است. لذا سعی بر آن است تا به چندین پژوهش که در این زمینه گفتمان دینی در ادبیات انجام گرفته اشاره شود.

فلاح، غلامعلی (۱۳۹۴) گفتمان دینی و آیینی شعر نظیر نیشابوری. ویژه‌نامه فرهنگستان، شماره ۴، صص ۲۷۷-۲۹۰.

بشیر، حسن (۱۳۹۱) گفتمان دینی در کتاب‌های درسی ایران، مجله مطالعات میان فرهنگی شماره ۱۸. صص ۳۱-۷۰.

پیر، هدی؛ اکبری، ناهید (۱۳۹۷) تحلیل رویکرد جامعه‌شناختی گفتمان دینی حدیقه سنایی بر اساس نظریه توانش ارتباط ذهنی دل‌هایمیز؛ فصلنامه بهارستان سخن، سال ۱۵، شماره ۴۲، صص ۱۱۹-۱۴۲.

بگان، ژیل (۱۳۸۴) خاستگاه‌های هنر در دین: درآمدی بر ادبیات و رابطه آن با دین، ترجمه عباس محمد پور، فصلنامه زیبا شناخت، شماره ۱۲، صص ۲۹۳-۳۱۹.

مطهری خواه ذبیح (۱۳۹۴) کارکرد فردی و اجتماعی دین از دیدگاه ابن‌سینا، مجله فلسفه دین، دوره ۱۲، شماره ۴، صص ۸۹۵-۸۳۰.

۱-۵. روش پژوهش و چارچوب نظری

در نوشتار حاضر، تلاش شده تا باتکیه بر منابع کتابخانه‌ای، به روش توصیفی-تحلیلی، با رویکرد ادبیات تطبیقی، شباهت‌ها، تفاوت‌ها و گزاره‌های گفتمان دینی در دیوان انشوده المطر و دیگر سروده‌های بدر شاکر السیاب با سه داستان بره گمشده راعی، شازده احتجاب و جن‌نامه، مورد کنکاش و بررسی قرار گیرد.

۱-۵-۱. گفتمان دینی

در فرهنگ زبان آکسفورد، گفتمان 'در لغت به معنی گفتگو و مباحثه است (آنجل، ۲۰۰۵: ۹۴) که در علوم انسانی به‌ویژه زبان‌شناسی و جامعه‌شناسی، بسیار به کار برده می‌شود. در اصطلاح نیز بسته به دیدگاه‌های گوناگون، تعاریف متفاوتی برای این واژه بیان شده است. زبان‌شناسان «مطالعه زبان در سطح بالاتر از جمله به‌عنوان یک متن گفتاری یا نوشتاری را گفتمان می‌نامند» (شبدینی، ۱۳۹۶: ۱۲). لذا گفتمان نتیجه مطالعه زبان به‌عنوان پدیده‌ای اجتماعی با رویکردی جامعه‌شناختی به مقوله زبان است و

«دلالیت بر آن دارد که متن، امری اجتماعی است که در خلال روابط اجتماعی و نه بیرون و مستقل از آن تکوین می‌یابد» (شبدینی، ۱۳۹۶: ۱۵).

ارائه تعریفی جامع و کامل از دین به دلیل تنوع دیدگاه‌ها امری دشوار است. بنابراین، دین دارای ابعاد گوناگونی بوده و نمی‌توان آن را تک ساحتی به حساب آورد. نکته مورد توافق دین‌پژوهان در باب تعریف دین، کارکردها و نقش‌های متفاوتی است که در زندگی فردی و اجتماعی ایفا می‌کند. دین از نظر برگر، «نظامی شناختی اعتقادی است که به کار معنا بخشی به زندگی فردی و همچنین نظم بخشی به زندگی جمعی می‌آید» (کرمی پور، ۱۳۸۸: ۱۴۸). در این پژوهش به منظور بررسی گفتمان دینی، مبانی، مقدمات و مفروضات آن در سطح نگاه درون دینی و با نظر به ساختار فرهنگی اجتماعی دو کشور ایران و عراق در قرن بیستم، مورد بررسی و تبیین قرار می‌گیرد. بنابراین آنچه از اصطلاح گفتمان دینی مدنظر است «گروهی از باورها، گزاره‌ها، تحلیل‌ها و مفاهیم است که حول یک نقطه مرکزی، انسجام یافته و قرائت خاصی از دین را شکل بخشیده‌اند» (عالم زاده، ۱۳۸۹: ۶۰).

۲-۵-۱. مکتب داستان نویسی اصفهان

این مکتب که در اواخر سده سیزده و ابتدای سده چهارده خورشیدی در سپهر ادبیات داستانی ایران رشد و نمو یافت با حضور نویسندگان بزرگی همچون صادق هدایت، هوشنگ گلشیری و بهرام صادقی بر تارک ادبیات معاصر ایران می‌درخشد. به اعتقاد قهرمان شیری «مکتب اصفهان به عنوان برجسته ترین مکتب داستان نویسی ایران معاصر شناخته می‌شود» (شیری، ۱۳۸۴: ۱۶۷) که به دلیل نداشتن رنگ و بوی اقلیمی و تاکید بر فرهنگ عمومی توانسته به عنوان نماینده ادبیات ایران مورد قبول دیگران قرار گیرد. از آنجایی که نویسندگان این مکتب خود را ادامه دهنده راه صادق هدایت می‌دانستند، طرز تلقی و نوع نگاه آنان به آفرینش ادیان و مرگ و زندگی نیز تحت تاثیر تشکیک در مسلمات و معتقدات به منصفه ظهور رسیده است. «ستیز با سنتها، تعامل با غرب، تعارض های انسانی و تلفیق سنت با مدرنیته از ویژگی های برجسته مکتب اصفهان به شمار می‌آید» (همان: ۱۹۵). لذا انتخاب هوشنگ گلشیری به عنوان یکی از برجسته ترین نمایندگان این مکتب جهت نقد و بررسی گفتمان دینی پلی است که می‌تواند ما را در نقد و بررسی دیگر آثار این مکتب رهنمون باشد.

۳-۵-۱. مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی

از دیدگاه این مکتب، ادبیات تطبیقی در واقع روشی برای دستیابی به رویکردهای جدید ادبی است؛ روشی که از افق‌های تنگ و محدود مرزهای ملی جغرافیایی، سیاسی و زبانی فراتر می‌رود. تا آنجا که

روابط بین ادبیات و سایر شاخه‌های علوم انسانی و هنرهای زیبا را نیز در برمی‌گیرد. «این مکتب نه تنها روند ادبیات تطبیقی را از تاریخ‌گرایی به نظریه و نقد ادبی تغییر داد، بلکه با تأکید بر تمامیت ادبیات، حوزه تحقیق در این رشته را که قبلاً به ادبیات اروپا و آمریکای شمالی محدود بود، توسعه بخشید؛ و ادبیات شرق به خصوص ادبیات چین، هند، ژاپن و کشورهای اسلامی را نیز در بر گرفت» (شرکت مقدم، ۱۳۸۸: ۶۴)

هنری رماک^۱ (۱۹۱۶-۲۰۰۹) در مقاله ادبیات تطبیقی، تعریف و عملکرد آن چنین اظهار می‌دارد: «ادبیات تطبیقی، مطالعه ادبیات فراسوی مرزهای یک کشور خاص و مطالعه میان ادبیات از یک سو و سایر قلمروهای دانش و معرفت مانند هنرها (فی‌المثل نقاشی، مجسمه‌سازی، معماری، موسیقی) فلسفه، تاریخ، علوم اجتماعی، علوم دین و جز این‌ها از سوی دیگر است. به‌طور خلاصه، ادبیات تطبیقی مقایسه یک ادبیات با یک یا چند ادبیات دیگر و مقایسه ادبیات با سایر قلمروهای بیان انسان است» (رماک، ۱۳۹۱: ۵۵).

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. نگاه درون دینی گلشیری و السیاب

در این بخش به دنبال بررسی رهیافت درونی به مقوله دین هستیم. در روش مطالعه درون دینی، بر محتوای دین، آموزه‌ها و تعالیم دین برای دین‌داران تأکید می‌شود. لذا این نوع نگرش به دنبال مطالعات «با گرایش مؤمنانه همراه با التزام و پایبندی به دین جهت کشف محتوای پیام دین است» (خواجه گیر، ۱۳۹۴: ۱۵۰). بدین معنی که گلشیری و السیاب به‌عنوان کسانی که تجربه همزیستی با جامعه و محیط مذهبی ایران قبل از انقلاب و جامعه عراق درگیر جنگ جهانی را داشته‌اند، طبعاً موضع‌گیری‌هایی در باب مسائل جاری و ساری در دین اتخاذ کرده‌اند که در آثارشان بروز یافته است.

تشریح گفتمان دینی رایج در بین برخی از روشنفکران که دارای گرایش‌های مذهبی ناسیونالیستی بودند پرده از انحراف عقیده دینی در بین جوانان روشنفکر نمای ایرانی دارد که دل درگرو اندیشه‌های وارداتی بیگانه به‌عنوان راه‌حل نجات‌بخش جامعه از جمله حزب توده داشته‌اند. این افراد شکل جدیدی از دین‌داری را ارائه نموده‌اند که در تضاد با احکام دینی است ولو از دایره اطاعت خارج نباشد. برای نمونه در داستان جن‌نامه شخصیت حسن به‌عنوان یکی از منسویین حزب توده و روشنفکران جامعه

1. Henry Remak

ایران قبل از انقلاب، نمازش را به فارسی می خواند:

«حسن این کارها را دوست نداشت، نمازش ترک نمی شد. گرچه حالا دیگر داشت به فارسی نماز می خواند، همان ترجمه نماز تعلیمات دینی مان را حفظ کرده بود و می خواند» (گلشیری، ۱۳۹۵: ۱۱).

گلشیری در سیاق داستان شازده احتجاب هنگامی که خسرو به زور می خواهد به فخری شراب بنوشاند به طور غیرمستقیم به ایدئولوژی و جهان بینی خوانین و شاهزادگان قاجاری نیز اشاره کرده است که در این جهان بینی، دین و ارزش های مذهبی محلی از اعراب ندارند. لذا شاید بتوان منشأ بسیاری از ظلم ها و ستم های آنان را در عدم ایمان به مبدأ هستی و آورده های رسولان دینی دانست که منجر به پوچی شده است، تعریف و خلاصه کرد:

«شازده گفت: یک کاریش می کند تو کاری به کارش نداشته باش. فقط شرابت را بخور. گفتم: پس روز محشر...؟ - داد زد: این حرف ها کشکه شرابت را بخور فخر النساء.» (گلشیری، ۱۳۶۸: ۶۱).

این در حالی است که در سروده لیلۃ القدر، شاعر جوان عراقی از نماد مقدس اسلامی -لیالی قدر- که مصداقی از دین داری و پایبندی به نهاد دین است، به عنوان عامل وحدت بخش و عنصر محرکی یاد کرده است که جمع پریشان و متشتت مبارزان و آزادیخواهان را جمع کرده و تحت یک پرچم واحد به اتحاد و یگانگی می رساند. این مطلب حاکی از جامعه ای است که گفتمان دینی در بین تک تک اعضای آن جامعه به عنوان عاملی ریشه دار و پویا، می تواند تغییرات و پیشرفتهای بزرگی را رقم بزند، تغییراتی که اندیشه های وارداتی به دلیل بیگانگی از احقاق آن عاجزند:

«یا لیلۃ القدر، یا ظلاً نلوذُ به/ إنَّ مَسْنَا جاجِمُ الرَّمضاءِ مُلْتَهَباً/ ذِکْرَاکِ فِی کُلِّ عَامٍ صَبِحَةٌ عِبْرَتٍ/ مِنْ عَالِمِ الْغِیْبِ تَدْعُو الْفِتْیَةَ الْعَرَبِیَّ/ لِاتْفَرَّقُوا شِیعاً فِی کُلِّ حَاضِرَةٍ/ قَوْمٌ یَقِیْمُونَ مِنْ أَغْلَالِکُمْ نَصَباً/ کُونُوا بَقایَا مِنْ الثُّوَارِ صَامِدَةً/ فِی ظِلِّ وَهْرَانَ تُسْقِی خَصَمَهَا الْعَطْبَاءُ» (السیاب، ۱۹۸۹: ۵۶۹).

(ترجمه: ای شب قدر! ای سایه ساری که/ از دهشت زبانه های آتش به تو پناه می بریم/ یاد تو بانگ عظیمی است که هر سال/ از عالم غیب جوانان عرب را فرا می خواند که/ مبادا در شهرها پراکنده و متفرق شوید/ دشمن از غل و زنجیرهای شما عمارت می سازد/ برای انقلابیون بازماندگان استواری باشید که/ در سایه وهران به دشمنانش جام شکست می نوشاند)

همچنین بدر شاگرد سیاب به عنوان شاعر اهل مطالعه که با تاریخ ادبیات عربی و آثار برجسته این زبان آشنایی دارد، در پاره ای از آثارش از مفاهیم و مضامین قرآنی و نهج البلاغه نیز تاثیرپذیری داشته است. که علاوه بر تبیین جایگاه ارزش ها و مفاهیم دینی در آثار وی، بیانگر این مطلب است که نگاه

درونی شاعر به مقوله دین و مذهب برگرفته از منابع اصیل اسلامی است که بر جنبه‌های اخلاقی و تعالی انسان استوار بوده است. وی در سروده بورسعید در محکومیت استبداد و استعمار که با کشتار بی‌گناهان در پی دستیابی به مطامع دون دنیوی هستند، مبارزه با طاغوت را وظیفه انسان‌ها دانسته که در هر دو صورت یعنی شکست و پیروزی، به فرجامی نیکو و حیات انسانیت خواهد انجامید. دیدگاه نویسنده این رساله این است که شاعر در ابیات زیر تحت تأثیر خطبه ۵۱ نهج البلاغه در تشویق به جهاد و نیل به شهادت یا پیروزی در راه خداست که امام علی می‌فرماید: «الْمَوْتُ فِي حَيَاتِكُمْ مَقْهُورِينَ وَالْحَيَاةُ فِي مَوْتِكُمْ قَاهِرِينَ» (نهج البلاغه: خ ۵۱). لذا ابیات زیر نیز از نظر معنایی، قرابت بسیاری با خطبه فوق داشته، بیانگر این اندیشه دینی است که مرگ از زندگی همراه با ذلت، بهتر است و شهد زندگی، در مرگ با عزت است:

«بَا حَاصِدَ النَّارِ مِنْ أَشْلَاءِ قِتْلَانَا/ مِنْكَ الصُّحَايَا وَإِنْ كَانُوا صَحَابَانَا/ كَمْ مِنْ رَدِيٍّ فِي حَيَاةٍ وَانْخِذَالَ رَدِيٍّ/ فِي مَيْتَةٍ،
وَانْتِصَارٍ جَاءَ خُدْلَانَا/ إِنَّ الْعُبُونَ النَّبِيَّ طَفَأَتْ أَنْجُمَهَا/ عَجَلْنَ بِالشَّمْسِ أَنْ تَخْتَارَ دُنْيَانَا» (السیاب، ۲۰۱۲: ۱۳۷).

(ترجمه: ای که از کشته‌های ما آتش درو می‌کنی/ تو قربانی این جنایتی هر چند قربانیان از ما هستند/ چه بسیار حیاتی که با ذلت عجین یافت و چه بسیار عزتی که/ با مرگ آمیخته و چه بسیار است پیروزی‌هایی که عین روسیاهی است/ چشم‌هایی که ستاره شان افول کرده است/ خبر از خورشیدی می‌دهند که دنیای ما را برگزیده است)

نگاه درون‌دینی گلشیری و السیاب تنها بیانگر عقیده شخصی آنان در تبیین ارزش‌های دینی نیست، بلکه آن‌گونه که از خلال داستان‌ها و سروده‌های ادبی دو ادیب برداشت می‌شود، این نگاه برگرفته از محیط و جهان‌بینی غالب در جامعه ایران و عراق است. با این تفاوت که، گلشیری تحت تأثیر تفکرات و جهان‌بینی حزب توده، با دوربین مارکسیستی به جامعه ایران نگریسته و به گونه‌ای به تصویر کشیده که گویی دین‌داری جامعه ایرانی نیز دین‌داری افیونی است. در حالی که السیاب، نگاهی متفاوت به دین‌داری جامعه عراق داشته و با فاصله گرفتن از مبانی فکری حزب توده، نگاه درون‌دینی را در قالب آگاهی ممکن، مستعد رشد و تعالی جامعه به آگاهی قائم می‌داند.

۲-۲. کارکرد جهادی و انقلابی دین نزد السیاب

منظور از کارکرد جهادی و انقلابی دین؛ یعنی حضور نهاد دین به‌عنوان یک آموزه فوق بشری که اراده انسان‌ها را به جهانی فراتر از جهان مادی پیوند می‌زند. آموزه‌ای که با حضور در میدان‌های نبرد و از دل فریادها، خون‌ها، خمپاره‌ها و شهدا، راه نجات و رهایی را به انسان‌ها نشان می‌دهد. این نوع خوانش از

دین در آثار بدر شاگرد سیاب بیش از سایر خوانش‌ها به چشم می‌خورد. به گونه‌ای که اگر ادعا کنیم، شاعر جوان عراقی کارکرد دین با تمامی نمادها، الگوها و معارفش را به برانگیختن شور انقلابی و تشویق جهادگران و تمجید شهدا خلاصه کرده است، هرگز سخن گزافی نگفته‌ایم. برای نمونه وی در سروده مدینه‌السندهاد با استفاده از الگوها و شخصیت‌های برجسته اسلامی، در پی تلنگر زدن به انقلابیون و جهادگران عرصه مبارزه با غریبان و اشغالگران کشورهای اسلامی است که در صورت جا ماندن از جهاد و انقلاب، تمامی ارزش‌های دینی و اسلامی را به دست اشغالگران به خاک می‌سپارند. با اشغال عراق توسط اشغالگران، نه تنها فقر و گرسنگی و خونریزی بر همه‌جا سیطره یافته است، بلکه مجد و عظمت تاریخی و پربار عراق نیز خدشه‌دار شده است. در واقع اشغال نظامی تحقیری نسبت به مفهوم ملیت و تمامی نمادهای ملی و دینی شاعر است که در شخصیت پیامبر اسلام و شخصیت مسیح نمود یافته است. سمبل و نمادی که با اشغال نظامی از عرش به فرش کشیده می‌شود:

«محمّد النبّی فی حراءَ قَیدوهُ/ فسَمَرَ النّهارُ حیثُ سَمَروهُ/ غداً سیُصلَبُ المَسیحُ فی العِراقُ/ ستَأکُلُ الِکِلابُ مِن دَمِ البَراقِ» (السیاب، ۲۰۱۲: ۱۱۷).

(ترجمه: محمد نبی را در حرا به بند کشیدند/ همان دم بود که روشنی روز به تاریکی گرایید/ فردا مسیح در عراق به صلیب آویخته خواهد شد/ و سگ‌ها از خون براق خواهند خورد)

همچنین شاعر در سروده العوده لجیکور از نمادهای دینی برای برانگیختن آگاهی و بیداری در مردم استفاده نموده است تا با خیزش مردمی، تغییرات اجتماعی و سیاسی به ثمر آورند:

«هذا حِرائی حاکتِ العنکبوتُ/ خیطاً إلى بابِهِ/ یهدی إلى الناسِ إلی أموتُ/ والنورُ فی غایبِهِ» (همان: ۸۴).

(ترجمه: این غار حرای من است که عنکبوت/ بر در آن تار تنیده است/ مردم به سوی مرده‌ام می‌آیند/ درحالی‌که نور در عمق غار است)

نکته قابل‌ذکر در این ابیات این است که بدر شاگرد سیاب از اختفای پیامبر در غار حراء سخن گفته است درحالی‌که به اعتقاد دکتر احسان عباس «شاعر در این ابیات دچار اشتباه تاریخی شده است؛ زیرا عنکبوت بر در غار ثور تار تنید نه غار حراء» (عباس، ۱۹۷۲: ۳۲۳). درحالی‌که نگارنده این سطور برخلاف نظر دکتر عباس معتقد است در استخدام لفظ حراء توسط شاعر و ربط دادن آن به تنیدن تار عنکبوت، یک تعمد وجود دارد و آن اینکه شاعر با بیان کردن این عبارت، در حال تلنگر زدن به مخاطبان برای برانگیختن یک شور سیاسی و اجتماعی است. او در پی آن است تا به مخاطبان این گونه القا کند که سکوت آنان در برابر نابرابری‌های داخلی و خارجی به منزله خفه کردن اسلام در نطفه

است. که گویا رسالت اسلام را در همان ابتدا در غار حراء به دست فراموشی سپرده‌اند. وی در یکی دیگر از سروده‌هایش به نام فی المغرب العربی، نگاه امیدوارانه به آینده و انقلاب را از کانال تاریخ اسلام و هویت اصیل دینی به مخاطبانش معرفی می‌کند. وی شکل نهایی مجاهدان انقلابی را با ایمان به فریادهای الله اکبر و اذان جان‌برکفانی می‌داند که با الگوگیری از اسلام و حضرت محمد (ص) نه تنها به پیروزی خواهند رسید، بلکه انسان‌های خفته‌ای را بیدار خواهند کرد که به اعتقاد شاعر، استبداد و ستم آنان را در زمره مردگان به حساب آورده است:

«أَبْرَأُ مِنْ أَذَانِ الْفَجْرِ؟ أَمْ تَكْبِيرَةُ التَّوَارِ/ تَعْلُو مِنْ صِيَاصِينَا...؟/ تَمَخَّضَتِ الْقُبُورُ لِشَيْخِ الْمَوْتَى مَلَأَيْنَا/ وَهَبَّ مُحَمَّدٌ وَاللَّهُ الْعَرَبِيُّ وَالْأَنْصَارُ/ إِنَّ إِلَهَنَا فِينَا» (السیاب، ۲۰۱۲: ۶۵).

(ترجمه: آیا این طنین اذان صبح است؟/ یا صدای تکبیر انقلابیون؟/ که از پشت بام‌هایمان بلند شده است/ قبرها آباستن شدند تا میلیون‌ها مرده به دنیا آورد/ و محمد با خدای عربی و انصارش برخاست/ قطعاً خدای ما درون ماست)

یکی دیگر از نقاط اختلاف گلشیری با السیاب در باب حضور دین در بطن جامعه است. در سروده‌های مختلف بدر شاکر السیاب، دین و نمادهای دین در جامعه حضوری زنده و فعال دارند و گاه از دل تاریخ با مخاطبان به سخن نشسته و آنان را به پویایی فر می‌خواند. گلشیری با به تصویر کشیدن شخصیت‌های دینی در قالب انسان‌های منزوی جهت توجیه اندیشه‌های مخاطب به باورهای ماتریالیسمی، خالی کردن مفاهیم کاربردی از نهاد مذهب و پر کردن مفاهیم مادی به جای آن، در مسیر اجرای طرح دین زدایی مارکسیست‌ها از نهاد دین علیه دین بهره برده است. درحالی که شخصیت‌های دین‌باور و نمادهای دینی به کار برده شده در سروده‌های السیاب، در جهت نوید به آینده‌ای روشن استفاده شده است.

۲-۳. خلا کارکرد اجتماعی دین نزد گلشیری

منظور از کارکرد اجتماعی؛ یعنی حضور چشم‌گیر و کاربردی دین در سطح کلان اجتماعی که همراه با وضع قانون برای مدیریت جامعه، ایجاد همبستگی، آزادی اجتماعی، برپایی عدالت دینی و بسترسازی برای ایجاد فرهنگ و تمدنی باشد که مظاهر دینی در آن از برجستگی خاصی برخوردار باشند. رمان بره گمشده راعی، دنیایی را به تصویر می‌کشد که در آن از کارکرد اجتماعی دین خبری نیست و گویی دین را جز در پستوی خانه‌ها، شبستان مساجد یا در گورستان نمی‌توان یافت؛ به عبارت دیگر گلشیری، خوانش اجتماعی مبنی بر اخلاق و عرفان دینی که بتواند جوهره و حقیقت کاربردی

دین و غایت تلاش انبیا و مرسلین را در عرصه حیات اجتماعی بشر نشان دهد بسیار کمرنگ، مسکوت و نادیده انگاشته است. با دقت در گفتگوی شخصیت‌های روشنفکر و وقایع داستان می‌توان گفت که گلشیری برغم بافت سنتی و مذهبی جامعه ایران، ریشه افول کارکرد اجتماعی دین و مذهب را در دو مورد خلاصه کرده است:

الف- با توجه به اینکه رسیدن به کارکرد و رهیافت اجتماعی دین نیازمند اجتماع دین‌داران، «استفاده از عوامل فرامادی یعنی دین در جهت ایجاد همبستگی اجتماعی» (مطهری خواه، ۱۳۹۴: ۸۱۷) و انقیاد آنان تحت رهبری واحد است، در داستان بره گمشده راعی نهاد دین و دین‌دارانی که در مقام تشبیه به گله مانند شده است، فاقد همبستگی و اجتماع هستند؛ و تمامی دین‌داران و معتقدین به این مجموعه به حال خودشان رها شده‌اند:

«دیدم من تمام این بیست و چند سال نه رو به کعبه که رو به افق نماز خوانده‌ام. خوب همان وقت بود که رفتم به کوه، درست به سر قله که رسیدم نشستم و به سیری دل‌گریه کردم. وقتی می‌خواستم برگردم چند تا سنگ روی هم چیدم، درست همان‌جایی که فهمیده بودم که گله برای همیشه در بیابانی بی‌انتهای پراکنده شده است» (گلشیری، ۲۵۳۶: ۷۷).

همچنین در نظر گلشیری، گویی دین، آموزه‌ای است که صدها سال پیش بر بشر ابلاغ و عرضه شده است و اکنون به نهایت امر خود رسیده است، لذا نمی‌تواند به نیازهای بشر پاسخ دهد چه رسد به اینکه در پی ایجاد همبستگی و فرهنگ‌سازی برای تدارک و مدیریت روابط کلان اجتماعی باشد (همان: ۷۶). البته این نوع نگاه به دین، می‌تواند ناشی از عدم نگرش صحیح به خداشناسی بویژه توحید افعالی باشد؛ زیرا در توحید افعالی که رابطه بین پروردگار و مخلوقاتش تحت عنوان ربوبیت تعریف می‌شود «مخلوقات، نه تنها در اصل وجود و هستی خود به خداوند محتاج‌اند، بلکه تمامی شئون وجودی آنها از جمله راهنمایی کردن و به کمال رساندن، وابسته به خدای متعال است» (مصباح یزدی، ۱۳۶۸: ۴۹) و میان ربوبیت الهی و تدبیر و برنامه‌ریزی و مدیریت دائمی او در هستی بویژه در زندگی انسان، ارتباطی تنگاتنگ وجود دارد (ترابی، ۱۳۸۹: ۱۲). لذا پویایی نهاد دین برگرفته از ربوبیت پروردگار است که در قالب نبوت، امامت و بعد از امامت در قالب ولایت فقها به مرحله ظهور می‌رسد. کما اینکه آیات زیر از سوره شعراء به صراحت و شفافیت به مقام ربوبیت اشاره کرده و پروردگار را تدبیرگر و مدبری می‌داند که در تمامی امور، شاهد و حاضر است.:

فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ (۷۷) الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ (۷۸) وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ (۷۹) وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ (۸۰) وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ (۸۱)

(ترجمه: قطعاً همه آنها - جز پروردگار جهانیان - دشمن من اند/ آن کس که مرا آفریده و همواره مرا می‌کند/ و آن کس که او به من خوراک می‌دهد و سیرابم می‌گرداند/ و چون بیمار شوم او مرا درمان می‌بخشد/ و آن کس که مرا می‌میراند و سپس زنده‌ام می‌گرداند)

ب- بازگشت به فقه پیش از مشروطه: علت دوم را می‌توان در کم‌کاری نهاد روحانیت به‌عنوان نماینده گفتمان دینی جست. شخصیت روحانی و دین‌محور داستان که گلشیری به‌عنوان نماینده گفتمان دینی در داستان پرورنده است، نماینده روحانیت و خوانشی از دین است که در مسائل روزه مره هیچ نقشی ندارد و دینشان آنان را به مسئولیت اجتماعی سوق نمی‌دهد حتی در بعضی موارد به قول جلال آل احمد «روحانیت فراموش کردند که در تن حکام وقت، عمله ظلم و جور فرورفته‌اند» (آل احمد، ۱۳۷۳: ۵۸) و کاری به ظلم، فساد و ستم جاری در جامعه نیز ندارد. لذا شیخ بدرالدین که فقیه و پیر اهل طریقت است بی‌تفاوت از کنار خرابه‌هایی می‌گذرد که یتیمان و بیوه‌زنان در آنجا از فرط گرسنگی مرده‌اند (گلشیری، ۲۵۳۶: ۶۸)

به عبارت دیگر؛ برهه زمانی که گلشیری در رمان به تصویر کشیده است برهه‌ای است که گفتمان دینی در کنج مساجد و شبستان و خانقاه‌ها خود را به نمایش می‌گذارد و کاری به سیاست و اجتماع ندارد بنابراین شخصیت برجسته و دین‌محور داستان فقط در «ایوان خنکی در جبهه جنوبی صحنه مسجدی، یا به گوشه دنجی در شبستانی» (همان: ۶۲) حضور پررنگ دارد. اصولاً این نوع خوانش سکولار از دین که سیاست را امری دنیوی و دنیا را بر باد فنا می‌بینند، نمی‌توانند قضایا و گزاره‌های سیاسی و اجتماعی در دین را برجسته نمایند. مدافعان این طرز تفکر معمولاً فقهایایی بودند که به تعطیلی جنبه‌های اجتماعی دین می‌اندیشند و تصویری غیرسیاسی از دین داشتند. کما اینکه بسیاری از فقهای عصر پهلوی برای اجرای احکام اجتماعی اسلام، اعتقادی به درگیری و مبارزه نداشتند. لذا سیاست در بین علما و فقها به امر بیگانه‌ای تبدیل شد، «ناآگاهی سیاسی روحانیان یک فضیلت به حساب می‌آمد و این به معنای توقف تمام گفتگوهای فقهی در باب دولت و سیاست بود» (جوادی یگانه، ۱۳۹۷: ۱۲۲). لذا در این شخصیت روحانی می‌توان نمودی از بازگشت روحانیت و گفتمان دینی به فقه پیش از مشروطه و شیخ فضل‌الله نوری را یافت که در امور سیاسی اجتماعی جامعه دخالتی ندارند. زیرا «عدم

ورود به فضای سیاسی، قشری گری، سطحی‌نگری و واپس‌گرایی، فضای اجتماعی حوزه علمیه در دهه های سی و چهل را تشکیل می‌داده است. (همان: ۱۲۶).

چنانچه گذشت، کارکرد اجتماعی دین نزد گلشیری یک عنصر فراموش شده است که می‌تواند ناشی از عقاید و باورهای نویسنده نیز باشد. این در حالی است که حتی دین‌پژوهان غربی بر کارکرد اجتماعی دین صحنه گذاشته و کارکرد اجتماعی آن را جزو لاینفک دین می‌دانند. دورکیم در تعریف دین به نقش اجتماعی آن اشاره کرده معتقد است: دین نظامی همبسته از باورها و اعمال مربوط به امور لاهوتی و ماورائی است و این باورها و اعمال همه کسانی را که پیرو آنها هستند در یک اجتماع اخلاقی واحد به نام کلیسا یا امت متحد می‌کنند (دورکیم، ۱۳۸۳: ۶۳). باین حال کارکرد فردی دین به عنوان ایفونی که برای توده مردم لازم و ضروری می‌رسد در جای جای رمان به چشم می‌خورد.

۴-۲. رهیافت فردی احساس‌گرا

این رهیافت کارکردی دین باعث می‌شود تا انسان در زندگی فردی خویش بتواند به وسیله دین احساسات خودش را مدیریت نماید. بنابراین «دین را به عکس‌العمل‌های احساسی و عاطفی انسان در مواجهه با آن تجارب شگفت و گریزناپذیر مانند سوانح، شرور، مرگ، حوادث غیرمترقبه از جمله سیل، زلزله، طوفان و... ربط می‌دهد» (فولادی، ۱۳۹۳: ۱۵۴). این نوع از کارکرد دین در داستان بره گمشده راعی نیز که جنبه فردی دارد، به چشم می‌خورد. شخصیت دین‌باور داستان (شیخ بدرالدین) که می‌داند فرزندش صدر فردا در نبرد با مغولان کشته می‌شود؛ در مواجهه با تجربه مرگ فرزند قرار می‌گیرد که تاب پذیرش آن را ندارد لذا با پناه بردن به نهاد دین و ربط دادن دین به این تجربه تلخ، سعی در مدیریت احساسات و عواطفش می‌کند و در پی کسب تاب‌آوری است:

«شیخ می‌دانست که صدر حتماً کشته خواهد. شب پیش به خواب دیده بود. لرزان از خواب برخاسته بود و دوگانه‌ای گزارده بود و از پس سلام سر بر مهر نهاده بود. فردا شب عبا بر سر کشید و دوان به مسجد شد و تا صبح در محراب سر بر سجده نهاده مگر فرجی رسد» (گلشیری، ۲۵۳۶: ۶۳)

گلشیری در این داستان به نقش دین در تسکین رنج‌های عاطفی، کاهش آلام فردی و درنهایت رسیدن به نوعی تعادل روانی برای غلبه بر مشکلات و رسیدن به شخصیت سازگار که ناشی از سرسپردگی به مبدأ هستی است، تأکید کرده است.

بدر شاگرد السیاب نیز در سیاق برخی از سروده‌هایش از رهیافت فردی احساس‌گرا برای تسکین آلام و رنج‌های غیرمترقبه و دشوار زندگی خودش بهره برده است. بدین صورت که در مواجهه با رنج‌های

فراوان از قبیل از دست دادن مادر و معشوقه‌اش، آوارگی و مشاهده غارت کشور به دست بیگانگان، با استغاثه به درگاه الهی و طلب شفاعت از پیامبر اسلام دنبال احساس آرامش است. که نمونه‌اش در سروده مولد المختار به چشم می‌خورد:

«نَبِيَّ الْهُدَىٰ غَدْرًا إِذَا الشَّعْرُ خَانِي/ وَلَكِنَّهُ قَلْبِي بِمَا فِيهِ يَقْطُرُ/ نَبِيَّ الْهُدَىٰ كُنْ لِي لَدَى اللَّهِ شَافِعًا/ فَإِنِّي كَكَلِّ النَّاسِ عَانًا مُّحَيَّرًا/ تَمَرَّسْتُ بِالْآثَامِ حَتَّى تَهَدَّمْتُ/ ضَلُّوعِي وَحَتَّى جَتَّتِي لَيْسَ تَمْرًا/ وَلَكِنَّ مَنْ يُنْجِدُهُ طَه فَقَدْ نَجَا/ وَمَنْ يَهْدِهِ - وَاللَّهِ - هِيَهَاتَ يَخْسِرُ» (السياب، ۱۹۸۹: ۵۸۱).

(ترجمه: ای پیامبر هدایت! از اینکه شعر به من خیانت میکند عذر میخواهم/از دلم همان می‌ترواد که در اوست/ ای پیامبر هدایت! نزد خدا شفاعتم کن/من هم بسان همه مردم ناتوان و حیرانم/اینقدر گناه کرده‌ام که وجودم را /متلاشی کرده بهشتم ثمر نمی‌دهد/ هرکس که طه نجاتش دهد نجات یافته است/و آن کس که خدا هدایتش کند -والله- محال است خسران ببیند)

در این قصیده، شاعر در ابتدا ظلم و ستم غریبان در اشغال عراق و ریختن خون بی‌گناهان، آوارگان مظلومان، بیوه شدن زنان و یتیم شدن فرزندان بلاد اسلامی را در قالب تشبیه به اشغال شام توسط قیصر روم و کسرای ایرانی تشبیه نموده و در نهایت برای رهایی از این تجربه تلخ دست به دامان آمرزش الهی و شفاعت نبی مکرم اسلام (ص) شده است.

۵-۲. کارکرد فردی معناگرا

کارکرد معنی‌گرای دین، کارکردی است که نه تنها دین‌پژوهان مسلمان، بلکه سایر پژوهشگران نیز بر این اصل که دین می‌تواند در صحنه زندگی فردی انسان‌ها نقش آفرین بوده و به آن معنا و مفهوم دهد، صحنه گذاشته‌اند. بدین مفهوم که کارکرد معناگرا، افزون بر پوشش دادن رهیافت احساس‌گرا «دین را نوعی تلاش برای معنا بخشی به زندگی و تجارب تلخ زندگی و بی‌عدالتی‌ها در زندگی اجتماعی تلقی می‌کند، بلکه این تجارب، موجه و معنادار به نظر برسند» (فولادی، ۱۳۹۳: ۱۵۴). گلشیری نیز با بهره بردن از این کارکرد، سعی می‌کند تا تعارض درونی شیخ و تجربه تلخی که از آن رنج می‌برد را موجه جلوه دهد. آنجا که «شیخ در روزی برفی در میان خرابه‌های آوار شده بر سر زن بی‌پناهی که در ازای قرص نانی برای فرزند خردسال و شوهر زمین‌گیرش اقرار به تن‌فروشی کرده است، حکم به سنگسار زن می‌دهد» (گلشیری، ۲۵۳۶: ۵۵). شیخ داستان که به درجه قاضی‌القضاتی نائل آمده، اما از سر زهد از پذیرفتن این منصب سرباز می‌زند به گواه مردانی از کوچه و بازار، حکم به سنگسار وی می‌دهد و بعد از آن تجربه تلخ، دچار عذاب وجدان شده و در پی آن است تا این رفتار را موجه جلوه دهد. لذا

در میان معارف و احکام دینی به دنبال توجیه می‌گردد: «شیخ را دل خانه رفتن نبود، واله گونه می‌گشت. مرا چه می‌شود؟ مگر نه در سنت آمده که مرد و زنی را بر در مسجد رسول خدا رجم کردند؟ و رجم واجب است بر آنکه محصن باشد چون بیته به آن قائم شود یا او اقرار دهد» (همان: ۵۶). البته گلشیری در این داستان به گونه‌ای به واقعه پرداخته است که گویا شیخ به عمد و از روی کینه حکم به سنگسار آن زن داده است و زن بدکاره که خود اقرار به رابطه کرده است مظلوم واقع شده است، لذا شیخ دچار عذاب وجدان و تعارض می‌شود. تا اینکه در نهایت با یافتن شواهد تاریخی در سنت پیامبر (ص) به این تجربه تلخ معنا و مفهوم می‌بخشد.

نمونه این نوع نگرش در داستان المومس العمیاء نیز به چشم می‌خورد. بدین مفهوم که سلیمه به عنوان دختر مظلومی که بعد از کشته شدن پدر به دست مأموران خان، بی‌پناه شده و به دست سربازان انگلیسی هتک حرمت شده و مجبور به تن فروشی و از چشیدن تجربیات بسیار تلخ از جمله مرگ دختر و در نهایت کوری می‌شود. وی که هیچ‌گونه توجیهی برای زندگی و ادامه حیات پیدا نمی‌کند، در نهایت با استفاده از مفهوم قضا و قدر در دین به دنبال معنی و مفهوم بخشیدن به تجربیات تلخ زندگی و توجیه شرایط است. بدین سان که وی خداوند را به عنوان مدبر امور قلمداد کرده و تمامی جریانات و امور را به خواست خدا گره می‌زند:

«وَمِنَ الْمَلُومِ وَتِلْكَ أَفْئَادٌ كُتِبَ عَلَى الْجَبِينِ / حَتَّمْ عَلَيْهَا أَنْ تَعِيشَ بِعَرْضِهَا وَعَلَى سِوَاهَا / وَشَاءَ رَبُّ الْعَالَمِينَ أَلَا يَكُونُ سِوَى أَبِيهَا - بَيْنَ آلَافٍ - أَبَاهَا / وَقَضَى عَلَيْهِ بِأَنْ يَجُوعَ / وَاللَّهُ عَزَّ اللهُ شَاءَ أَنْ تَقْدِفَ الْمُدُنَ الْبَعِيدَةَ وَالْبِحَارَ إِلَى الْعِرَاقِ / آلَافَ آلَافِ الْجُنُودِ لِيَسْتَبِيحُوا فِي زُقَاقٍ دُونَ الْأَرْقَةِ أَجْمَعِينَ / وَمَنْ الَّذِي جَعَلَ النِّسَاءَ / دُونَ الرِّجَالِ، فَلَا سَبِيلَ إِلَى الرَّغِيفِ سِوَى الْبَغَايَا؟ / اللهُ عَزَّوَجَلَّ شَاءَ أَلَا يَكُنَّ سِوَى بَغَايَا أَوْ خَادِمَاتٍ يَسْتَبِيحُ عِفَاقَهُنَّ الْمُتَرْفُونَ» (السیاب، ۲۰۱۲: ۱۵۲).

(ترجمه: بر تقدیری که برایشانی‌ها رفته است که را باید ملامت کرد؟/ او و هم نوعانش باید از سر اجبار با آبرویشان زندگی کنند/ پروردگار جهانیان خواسته تا از بین هزاران نفر فقط پدرش قربانی باشد/ ودست قضای الهی بر گرسنگی او رفته است/ خداوند عزیز خواسته تا شهرهای دور دست و دریاها به سوی عراق/ هزاران هزار سرباز گسیل شوند تا آبروی همگان در کوچه پس کوچه‌ها مباح بشمارند/ و کیست که زنان را بی ارزش‌تر از مردان قرار داد؟/ تا راهی جز فاحشگی برای نان نباشد/ خداوند خواسته تا زنان خادمانی باشند که ثروتمندان دامن به عفتشان آلوده می‌کنند)

از دیگر رهیافت‌هایی که مطالعه دین‌پژوهان بر آن به‌عنوان کارکرد مثبت دین صحنه گذاشته، رهیافت جبرانگری فردی است؛ بدین معنی که این رهیافت نیز مانند رهیافت‌های ذکرشده کارکرد تربیتی و روان‌شناختی داشته و «دین را به‌عنوان نوعی جبران‌کننده برای محدودیت‌ها، محرومیت‌ها، ناکامی‌ها و ناتوانی‌ها تعریف می‌کند» (فولادی، ۱۳۹۳: ۱۵۴). نظر به جهان‌بینی مارکسیستی نهفته در ورای آرمان‌های حزب توده که دین و مذهب را مرهمی بر آلام و رنج‌های توده مردم می‌دانست، این نوع از کارکرد دین نیز در داستان به منصفه ظهور رسیده است. غالب شخصیت‌های مذهبی داستان که محدودیت‌ها ناکامی‌ها و رنج‌های زندگی آنان را می‌رنجانند، با استفاده از مکانیسم دفاعی دین و پالایش روحی، در پی جبران این دردها و رسیدن به یک سازگاری و ثبات شخصیتی هستند. سید محمد راعی که در تعامل با سیستم جدید خود را بر ویرانه‌های فرهنگ و تمدن جدید سرگردان می‌یابد، نوعی دل‌تنگی عارفانه نسبت به ارزش‌های قدیمی پیدا می‌کند که در آن مسائل و بحران‌ها به سادگی حل می‌شود. درواقع این دل‌تنگی راعی، شکل بروز یافته دل‌تنگی نویسنده داستان است زیرا «دل‌تنگی گلشیری برای جامعه ثابت و یکدستی که در آن انسان به خود و کائنات نزدیک بود نوعی دل‌تنگی عارفانه است» (عابدینی، ۱۳۶۸: ۲۹۷). این دل‌تنگی راعی در قالب مادر و حضور او در روضه‌ها برای جبران دل‌تنگی به ظهور رسیده است:

- پس می‌خواستی کجا بروم؟ دلم گرفته بود.

- آخر مگر چی شده؟ کسی که حرفی نزد

- اما خب وقتی می‌بینم دلم گرفته تا یک منبر روضه می‌روم و برای غریبی امام و لب تشنه عترت

پیغمبر گریه می‌کنم دلم سبک می‌شود» (گلشیری، ۲۵۳۶: ۱۳۹).

در داستان المومس العمیاء شخصیت یاسمین به‌عنوان دوست سلیمه، نمادی از گفتمان دینی و رهیافت فردی جبرانگراست که باوجود هتک حرمت توسط سیستم سرمایه‌داری و فنودال‌های مستبد، تنها راه‌حلی است که شخصیت اصلی را از افتادن در باتلاق‌های عمیق‌تر از جمله خودکشی بازمی‌دارد. شخصیت سلیمه که خودش هم زخم‌خورده نظام سرمایه‌داری و نابرابری اجتماعی بوده و هتک حرمت شده است، با استفاده از گفتمان خوف‌ورجا که در منابع و باورهای دینی از آن یاد شده است، به دنبال کاستن بار نومیدی و ممانعت از یاس فلسفی سلیمه است:

«لَوْ اسْتَطِيعُ قَتَلْتُ نَفْسِي، هَمْسَةً حَقَّقْتُ صِدَاقًا/ أُخْرَى تُؤَسِّسُ: وَالْجَحِيمُ؟ أَتَصْبِرِينَ عَلَى لِظَاهَا؟/ وَإِذَا اكْفَهَرَ
وَصَاقَ لِحَدِّكَ ثُمَّ صَاقَ إِلَى الْقَرَارِ/ حَتَّى تَفَجَّرَ مِنْ أَصَابِعِكَ الْحَلِيبُ رِشَاشَ نَارٍ/ وَتَسَاءَلُ الْمَلَكَانِ فِيمَ قَتَلْتَ نَفْسَكَ يَا

أثیمه؟/ وَتَحَطَّافُكَ إِلَى السَّعِيرِ تَكْفُرِينَ عَنِ الْجَرِيمَةِ/ أَفْتَصْرُخِينَ: أَيْ فَيَنْفِضُ رَاحَتِيهِ مِنَ الْعُبَارِ/ وَيَخْفُ نَحْوِكَ وَهُوَ يَهْتَفُ قَدْ أَثَيْتُكَ يَا سَلِيمَةَ؟» (السیاب، ۲۰۱۲: ۱۵۴).

(ترجمه: اگر می توانستم خودم را می کشتم، ندای دیگری صدایش/ را خفه کرد: جهنم؟ آیا بر زبانه ی آتش جهنم صبر داری؟/ و آنگاه که قبرت تنگ و تاریک شود/ و شیر از نوک انگشتانت بیرون بیاید/ و فرشته ها از تو بپرسند که ای گنهکار چرا خودت را کشتی؟/ و آنگاه که تو را به دوزخ بکشانند، برگناخت پوشش می گذاری؟/ یا آنکه فریاد می زنی: پدر! و دستانش به سوی تو می آید/ و با این فریاد به سویت می آید که سلیمه جام آمدم؟)

در ادامه همان داستان، شخصیت سلیمه هنگام از دست دادن دختر بی گنااهش، دچار نومیدی شده و با تمسک به اندیشه معاد و ضرورت معاد در پرتو حکمت و عدل الهی از رهیافت جبران گرای دین بهره برده است. بدین معنی که وی به خاطر ناکامی های اجتماعی و نابرابری ها، با مفهوم مرگ و نگاه دینی که ورای مرگ عدالتی در انتظار انسان هاست. دختر بی پناه را به خاک سپرده و به این امید که عدالت اخروی نجات بخش باشد از بار روانی خودش می کاهد:

«فكأنها، وهي البریئة/ كانت تشاركك العذاب لكي تكفر عن خطيئة/ أفترتضين لها مصيرك؟/ فاتركيها للتراب/ في ظلمة اللحد الصغير تمام فيه بلا مآب/ فالنور والأطفال والبسمات حظ المترفين/ والجوع والأدواء والتشريد حظ الكادحين/ وأنت بنت الكادحين» (همان: ۱۶۴).

(ترجمه: گویا این طفل بی گناه/ در عذابت شریک است تا گناहत رار جبران کند/ آیا دوست داری به سرنوشت تو دچار شود؟/ او را به دل خاک و اگذار/ تا در تاریکی گور، تنها و بی پناه بخوابد/ نور و کودک لبخندها سهم ثروتمندان است/ گرسنگی و بیماری و آوارگی نیز سهم بیچارگان/ و تو دختر بیچارگانی) اشاره به کارکردهای فردی دین؛ از جمله رهیافت جبران گرا، معنی گر و احساس گرا در داستان های گلشیری، همسو و هم نوا با عقیده و نگاه برون دینی گلشیری مبنی بر افیون بودن دین برای توده هاست. بنابراین وی بدون توجه به ساختار مذهبی جامعه و ذهن و قلب افراد که دین به عنوان یک واقعیت پویا از درون آن می جوشد، با نگاه غالب برون دینی، آموزه ها و تعالیم درون دینی را نیز داوری کرده است. درحالی که السیاب از داوری نهاد دین به دور مانده و شاید بدین سبب که دین، بخشی از هویت ملی وی را نیز تشکیل می داده است به آن نگاه خوش بینانه داشته است.

۳. نتیجه گیری

وجه اختلاف گلشیری و السیاب درباب دین و گفتمان دینی از این قرار است که گلشیری، دین را یک ضرورت اجتماعی ناخواسته برای توده مردم می داند که آلام و رنج های آنان را تسکین می دهد تا آنان

را از پیوستن به پویش‌های انقلابی و شورش‌های اجتماعی سیاسی بازدارد. درحالی‌که بدر شاکر السیاب، افزون بر آنکه دین را یک نهاد ضروری برای طبقات مختلف جامعه می‌داند، از آن به‌عنوان عامل وحدت‌بخش و موتور محرک برای نهضت‌های ضد ستمگری یاد کرده است. وی برخلاف گلشیری، دین را در پستوی تاریخ جستجو نمی‌کند، بلکه آن را یک واقعیت انکارناپذیر دانسته است که با تمسک به آن می‌توان آینده‌ای درخشان برای جامعه ساخت.

گلشیری و السیاب تقریباً دو نگاه متفاوت به مقوله مذهب و دین دارند؛ گلشیری مقوله مذهب و ملیت را دو مفهوم جدا و متمایز به حساب آورده که در تضاد نیز قرار می‌گیرند. وی تحت تأثیر اندیشه‌های مارکسیستی، کارکردهای دین را به تسکین آلام و رنج‌های توده‌ها تقلیل داده است. کما اینکه تبعیت از مدل روشنفکری متداول و منافی دین، نقش روحانیت سکولار و سکوت آنان در ارائه خوانشی جامع از دین نیز در طرز تلقی وی از آن مؤثر بوده است. با این حال، نگاه السیاب به دین در تضاد با بیانیه مارکسیستی بوده و بر نقش فعال و مکمل دین و الگوهای اسلامی در هویت بخشی به فرد و جامعه، نسبت به گلشیری پیشتاز بوده است. شاید به این دلیل که در کشورهای عربی، مقوله دین و الگوهای اسلامی علاوه بر هویت دینی، هویت ملی و قومی آنان را نیز تشکیل می‌دهد.

برجستگی خوانش فقهی از دین و تقابل آن با اخلاق و عرفان، روشنفکران داستان‌های گلشیری را به پوچی و وانهادن دین و مذهب سوق می‌دهد. در حالی که السیاب، هیچ‌گاه نهاد دین و مذهب را در تقابل با اصول اخلاقی و عرفانی ندانسته، بلکه با توجه به جنبه‌های مختلف اخلاقی و کلامی آن، سعی کرده تا از دین به‌عنوان یک عامل بازدارنده در برابر بحران‌های هویتی، تضاد شخصیتی و برپایی نهضت‌های ضد استعماری استفاده کند.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

آل احمد، جلال (۱۳۷۳). غرب‌زدگی. چاپ دوم، تهران: فردوس.

آنجل، کراولی (۲۰۰۵). فرهنگ زبان آکسفورد مقدماتی. ترجمه علی اصغر ذوالفقاری و امیرعلی راسترو، تهران:

رهنما.

ترابی، احمد (۱۳۸۹). ربوبیت و تربیت. مجله پژوهش‌های قرآنی، ۱۴ (۱۶)، ۴-۲۱.

جوادی یگانه، محمدرضا؛ طالقانی، مجتبی (۱۳۹۷). تحجر و تأثیر آن بر ادبیات داستانی ۱۳۳۰-۱۳۴۰. مجله مطالعات

- جامعه شناختی، ۲۵ (۱)، ۱۱۷-۱۳۷.
- خواجه گیر، علیرضا (۱۳۹۴). بررسی دیدگاه ادوارد تایلور و جیمز فریزر درباره خاستگاه و تکامل دین. مجله الهیات تطبیقی، سال ۶ (۱۴)، ۱۴۹-۱۶۲.
- رماک، هنری (۱۳۹۱ ش). تعریف و عملکرد ادبیات تطبیقی. ترجمه فرزانه علوی زاده، نشریه ادبیات تطبیقی، ۴ (۱)، ۵۴-۷۳.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۳). صور بنیانی حیات دینی. ترجمه باقر پرهام، تهران: مرکزی.
- السیاب، بدر شاگرد (۱۹۸۹). دیوان بدر شاگرد سیاب. المجلد الثاني، بیروت: دارالعودة.
- السیاب، بدر شاگرد (۲۰۱۲ م). أنشودة المطر. قاهره: مؤسسة هنداوی للنشر.
- شبدینی، محمد و دیگران (۱۳۹۶). گفتمان‌های دینی شیوه‌ها و ابزارها. چاپ دوم، قم: انتشارات زمزم.
- شرکت مقدم، صدیقه (۱۳۸۸ ش). مکتب‌های ادبیات تطبیقی. مجله مطالعات ادبیات تطبیقی، ۱۲ (۱)، ۵۱-۷۱.
- شیری، قهرمان (۱۳۸۴). بسامدرنسیسم و مکتب داستان نویسی اصفهان. ویژه نامه علمی پژوهشی دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان، ۴۲ (۱۲)، ۱۶۷-۱۹۸.
- عابدینی، حسن (۱۳۶۸). صدسال داستان‌نویسی در ایران. جلد دوم، چاپ اول، تهران: تندر.
- عالم زاده، کریم (۱۳۹۸). الگوی ایدئال دین‌داری در گفتمان سنت‌گرایی معاصر. مجله نامه فرهنگ و ارتباطات، ۲ (۴)، ۵۵-۸۲.
- عباس، احسان (۱۹۷۲). بدر شاگرد سیاب درآسیه فی حیاته وشعره. الطبعة الثانية، بیروت: دارالثقافة.
- فولادی، محمد (۱۳۹۳). دین در نگاه مارکس و شریعتی. مجله معرفت ادیان، ۵ (۴)، ۱۳۹-۱۶۵.
- قاسم‌زاده، محمد (۱۳۸۳). داستان‌نویسان معاصر ایران. چاپ نخست، تهران: هیرمند.
- کریمی پور، الله کرم (۱۳۸۸). پیتر برگر و جامعه‌شناسی دین. مجله هفت آسمان، ۱۱ (۴۲)، ۱۴۳-۱۶۲.
- گلشیری، هوشنگ (۱۳۶۸). شازده احتجاج. چاپ هشتم، تهران: نیلوفر.
- گلشیری، هوشنگ (۱۳۹۵). جن نامه. تهران: زون.
- گلشیری، هوشنگ (۲۵۳۶). بره گمشده راعی. چاپ اول، تهران: فردوس.
- مارکس، کارل (۱۳۸۱). درباره مسئله یهود گامی در نقد فلسفه حق هگل. ترجمه مرتضی محیط، تهران: اختران.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۶۸). معارف قرآن خداشناسی جهان‌شناسی. ج ۱، مؤسسه امام خمینی (ره).
- مطهری خواه، ذبیح (۱۳۹۴). کارکرد فردی و اجتماعی دین از دیدگاه ابن سینا. مجله فلسفه دین، ۱۲ (۴)، ۸۹۵-۸۳۰.
- نراقی، احسان (۱۳۷۹). علوم اجتماعی و سیر تکوینی آن. ویرایش ۱۲، تهران: نشر و پژوهش فرزانه روز.

References

- Ale Ahmad. J. (1995). *Westernization*, 2nd Edition, Tehran: Ferdous Publications. (In Persian).

- Angel, C. (2005). *Oxford Introductory Dictionary of Language*, Translated by; Ali Asghar Zulfiquari and Amir Ali Rastro, Tehran: Rahmana Publications.
- Torabi, A. (2009). *Lordship and Education*, Quranic Research Journal, 14 (16), 4-21. (In Persian).
- Javadi Yeganeh, M; Taleghani, M. (2017). *Petrification and its Effect on Fictional Literature*. 1330-1340, Journal of Sociological Studies, 25 (1), 117-137. (In Persian).
- Khajeghir, A. (2014). Examining the Views of Edward Taylor and James Fraser on the Origin and Evolution of Religion, *Journal of Comparative Theology*, 6(14), 149-162. (In Persian).
- Remak, H. (2011). *Definition and Performance of Comparative Literature*, Translated by; Farzaneh Alavizadeh, Comparative Literature Journal, 4 (1), 54-73. (In Persian).
- Durkheim, E. (2013). *Basic forms of Religious Life*, Translated by; Baqer Parham, Tehran: Markaz Publications. (In Persian).
- Al-Siyab, B. (1989). *Diwan Badr Shakir al-Siyab*, 2nd Vol, Beirut: Dar Al-Awda. (In Arabic).
- Elsiab, B. (2012 AD). *Anshuda al-Matar*, Cairo: Hindawi Publishing House. (In Arabic).
- Shabdini, M. (2016). *Religious Discourses of Methods and Tools*, 2nd Edition, Qom: Zamzam Publications. (In Persian).
- Moghadam Sherkat, S. (2010). *Schools of Comparative Literature*, Journal of Comparative Literature Studies, 12 (1), 51-71. (In Persian).
- Shiri, Q. (2004). *Postmodernism and Isfahan School of Story Writing*, Special Scientific Research Journal of the Faculty of Literature, Isfahan University, 42 (12), 167-198. (In Persian).
- Abedini, H. (1990). *One Hundred Years of Story Writing in Iran*, 2(1), Tehran: Thunder Publications. (In Persian).
- Alamzadeh, K. (2018). The Ideal Model of Religiosity in the Discourse of Contemporary Traditionalism, *Journal of Culture and Communication*, 2 (4), 55-82. (In Persian).
- Abbas, I. (1972). *Badr Shaker Al-Sayyab*, A Study of his Life and Poetry, 2nd Edition, Beirut: Dar Al-Thaqafa Publications. (In Arabic).
- Fuladi, M. (2014). *Religion in the Eyes of Marx and Shariati*, Marafet Adyan Journal, 5 (4), 139-165. (In Persian).
- Qasimzadeh, M. (2013). *Iran's Contemporary Storytellers*, 1st Edition, Tehran: Hirmand Publications. (In Persian).
- Karmipour, A.K. (2010). *Peter Berger and Sociology of Religion*, Haftasman Magazine, 11 (42). 143-162. (In Persian).
- Golshiri, H. (1990). *Prince of Ehtjab*, 8th Edition, Tehran: Nilufar Publications. (In Persian).
- Golshiri, H. (2015). *Jannameh*, Tehran: Zon Publications. (In Persian).
- Golshiri, H. (1978). *The Shepherd's Lost Lamb*, 1st Edition, Tehran: Ferdous Publications. (In Persian).
- Marx, K. (2003). *About the Jewish problem*, a step in the criticism of Hegel's philosophy of right, Translated by; Morteza Mohit, Tehran: Akhtaran Publications. (In Persian).

- Misbah Yazdi, M. (1990). *Quranic Teachings, Theology, Cosmology*, Vol. 1, Imam Khomeini Institute. (In Persian).
- Motahari Khah, Z. (2014). *Individual and Social Function of Religion from Ibn-e Sina's Point of View*, *Philosophy of Religion Magazine*, 12 (4), 895-830. (In Persian).
- Naraghi, E. (2002). *Social Sciences and Their Evolution*, 12th Edition, Tehran: Farzan Rooz Publications. (In Persian).

دراسة مقارنة للخطاب الديني في أعمال هوشنك كلشيري وبدر شاكر السياب

حسن نجفي^١ | سردار أصلائي^٢

١. الأستاذ المساعد في قسم اللغة العربية وآدابها، جامعة فرهنغيان، طهران، إيران. العنوان الإلكتروني: Hasannajafi2012@yahoo.com
٢. الكاتب المسؤول، الأستاذ المشارك في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية اللغات الأجنبية، جامعة أصفهان، أصفهان، إيران. العنوان الإلكتروني: aslani.fgn.ui.ac.ir

معلومات المقال	الملخص
نوع المقال: مقالة محكمة	الدين بصفة الكيان الأساسي الذي كان ولا يزال يلعب دوراً بارزاً في تقدم الإنسان وكماله وسعادته؛ أصبح عرضةً للحكم عليه في شتى المدارس والمناهج في العلوم الإنسانية. بما أن الماركسيين يعتقدون بالمادية، يسعون إلى إنكار أو الحد من دور الدين في حياة الفرد الشخصية. هوشنك كلشيري، الكاتب الشهير الماركسي المنسوب إلى مدرسة أصفهان، وبدر شاكر السياب، الشاعر العراقي المعاصر المنتمي إلى الشيوعيين، عالجا الدين والخطاب الديني في أعمالهما الأدبية. البحث الحالي معتمداً على المنهج الوصفي التحليلي وباستعانة بمبادئ المدرسة الأمريكية للأدب المقارن يسعى إلى فحص ونقد الخطاب الديني في أعمال هوشنك كلشيري وبدر شاكر السياب من وجهة نظر داخلية. نتائج البحث تشير إلى أن كلشيري، رغم وظائف الدين المتعددة، تأثر بالأفكار الماركسية حيث قلص ووظائف الدين في تخفيف آلام ومعاناة الجماهير؛ لأنه تمسك بنموذج منوّرى الفكر المعارض للدين. رغم ذلك، حاول السياب استخدام الدين كردع ضد أزمات الهوية، والصراعات الشخصية، لكي يحرك ويشجع الحركات المناهضة للاستعمار.
الوصول: ١٤٤٥/٠٣/٠٨	
التفتيح والمراجعة: ١٤٤٥/٠٧/١٧	
القبول: ١٤٤٥/٠٧/١٨	
الكلمات الدلالية:	
الخطاب الديني،	
الماركسية،	
بدر شاكر السياب،	
هوشنك كلشيري.	

الإحالة: نجفي، حسن؛ أصلائي، سردار (١٤٤٦). دراسة مقارنة للخطاب الديني في أعمال هوشنك كلشيري وبدر شاكر السياب. بحث في الأدب المقارن، ١٤ (٣)، ١٢٧-

١٤٧

© الكتاب.

النشر: جامعة رازي

DOI: 10.22126/jcl.2024.9652.2537

